

REKONSTRUKCJA I REWALORYZACJA ZESPOŁU OBIEKTÓW KLASZTORU MĘSKIEGO W SUPRAŚLU, JAKO PRZYKŁAD PRAC KONSERWATORSKO-BUDOWLANYCH BUDOWLI SAKRALNYCH Z XVI WIEKU

Wstęp

Wody rzeki Bug, z jednej strony stanowią granicę między Polską i Białorusią oraz między Polską a Ukrainą, z drugiej strony jednak łączą wyznaczając wokół siebie teren z budowlami o podobnych cechach architektoniczno-budowlanym. Szczególną grupę obiektów tego terenu stanowią gotyckie świątynie obronne wzniesione w XVI wieku: cerkiew Zwiastowania NMP w Supraślu (1503-1511 r.⁴⁵), cerkiew Narodzenie NMP w Murowance (Małomożejkwowie, 1514-1542 r.⁴⁶), cerkiew św. Archanioła Michała w Synkowiczach (pierwsza połowa XVI w.⁴⁷), dawna cerkiew, a obecnie kościół Świętego Ducha w Kodniu (1530-1550 r.⁴⁸). Łączy je zarówno podobny styl, czas wybudowania jak i położenie.

Temat XVI-wiecznych świątyń styku pogranicza Polski, Białorusi i Ukrainy jest szeroko opisany i często podejmowany przede wszystkim przez historyków i architektów. Brakuje jednak spójnego zestawienia wiedzy w takich dziedzinach jak budownictwo, konserwacja zabytków, teologia, a nawet zestawienia w takich dziedzinach jak architektura i historia bywają często niepełne. Wypływa to zapewne z faktu, iż wszelkie badania są prowadzone odrębnie w poszczególnych dziedzinach naukowych, a dodatkowe problemy wymiany wiedzy wynikają z obecnego położenia tych spójnych architektonicznie świątyń w różnych państwach.

Wydaje się, że najokazalszym i najważniejszym z wymienionych obiektów jest cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu, gdzie przenikanie się stylistycznych motywów zachodnioeuropejskiego gotyku w architekturze bizantyjskiej oraz lokalizacja na terenie pogranicza – styku kultury wschodu i zachodu czyni z niej obiekt w sensie historycznym, jak i architektonicznym zupełnie wyjątkowy. Gdy dodatkowo zauważymy, że jest ona ulokowana w centrum rozległego kompleksu monasterskiego, który był największym w XVI wieku prawosławnym ośrodkiem zakonnym na tych ziemiach^{49 50 51 52 53}, to wydaje się, że wszelkie zestawienia i porównania, dotyczące wymienionych na początku budowli, powinny zaczynać się właśnie od tego zespołu obiektów.

Intencją autora pracy jest skrótowne przedstawienie tła historycznego oraz omówienie prac rekonstrukcji cerkwi Zwiastowania NMP i rewaloryzacji zespołu obiektów klasztoru w Supraślu. W sposób bardziej szczegółowy zostanie potraktowany współczesny okres, ze szczególnym naciskiem na lata 1998-2012, w których to latach autor publikacji kierował pracami konserwatorsko-budowlanymi cerkwi i obiektów klasztoru. Jednocześnie należy zaznaczyć, że opracowanie niniejsze, ze względu na ograniczoną względami redakcyjnymi objętość, nie stanowi dogłębnej analizy przedmiotowego tematu, a jedynie nakreśla najważniejsze aspekty, co jednak może być pierwszym krokiem do szerszej, kompleksowej analizy, zarówno samego zespołu klasztorowego, jak i w szerszej perspektywie, całej grupy szesnastowiecznych świątyń, tego terenu.

Historia monasteru

Początki monasteru supraskiego odnajdujemy już w XV wieku w leżącym na zachodnich krańcach Wielkiego Księstwa Litewskiego, tuż obok granicy z Koroną, Gródku, gdzie marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego Aleksander Chodkiewicz, wraz z arcybiskupem smoleńskim Józefem Sołtanem założyli prawosławny monaster^{54 55}. W 1498 roku zostali tam sprowadzeni mnisi z Kijowsko-Pieczerskiej Ławry⁵⁶. W miarę jednak jak Chodkiewicz awansował w służbie u króla, spokojny do tej pory Gródek przeobrażał się w zgiełkliwy ośrodek życia dworskiego. Niezadowoleni z lokalizacji klasztoru przy zamku możnowładcy mnisi, w 1500 roku uzyskują zgodę, na przeniesienie monasteru do znajdującego się kilkanaście kilometrów dalej uroczyska Suchy Hrud^{57 58}. Właśnie to miejsce stało się początkiem monasteru, potem zaś miejscowości Supraśl.

Pierwszą świątynią wybudowaną na nowym miejscu, była konsekrowana 25 maja 1501 roku⁵⁹ drewniana cerkiew św. Jana Teologa, lokowana najprawdopodobniej nad skarpią w północno-wschodniej części obecnego założenia⁶⁰. Zapewne

⁴⁵ Dalmatow N., Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 43.

⁴⁶ Tkaczkoj M., Inkasteljabanyja chramy na Belarusi, [w:] Rabarancyja zbudawanni zachodnich zjamel Belarusi XIII-XVIII st., Mińsk 1978, s. 121.

⁴⁷ Ibidem, s. 120.

⁴⁸ Narodowy Instytut Dziedzictwa: Rejestr zabytków nieruchomości - województwo lubelskie, Warszawa 2011, s. 4

⁴⁹ Dalmatow N., Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892.

⁵⁰ Modest N., Suprasl'skij Błagowieszczenskij monastyr, Wiestnik Zapadnoj Rossii, t. I, kn. 2, Wilno 1867, s. 70-81.

⁵¹ Rogow A., Suprasl kak odin iz centrow kulturnych sbjazej Belorussii z drugimi clabjanskimi stranami, [w:] Sławbajane w epochu feodalizmu, Moskwa 1978, s. 321-334.

⁵² Rogow A., Freski Supraslja, [w:] Drewnierusskoje iskusstwo. Monumentalnaja žiwopiś XI-XVII w.w., Moskwa 1980, s. 345-371.

⁵³ Mironowicz A., Życie Monastyczne Na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 5.

⁵⁴ Kronika Ławry Supraslskiej. Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawnieniu Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 1-2.

⁵⁵ Dalmatow N., Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 5-7.

⁵⁶ Jodkovskij J., Cerkow pricposoblennaja k oborone w Litve i Litovskoj Rusi, [w:] Drewnosti. Trudy komisii po sochraneniju drewnich pamjatnikow sostojaszcziej pri Imperatorskom Moskowskom Archeologiczeskom Obszczestwie, t. VI, Moskwa 1915, s. 254.

⁵⁷ Kronika Ławry Supraslskiej. Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawnieniu Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 1-2.

⁵⁸ Dalmatow N.: Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 7.

⁵⁹ Ibidem, s. 40.

⁶⁰ Ibidem, s. 46.

drewniane budynki klasztorne z refektarzem i celami mnichów musiały znajdować się w bliskim sąsiedztwie, jednak źródła nie podają ani jego rozmiarów, ani materiału z którego zostały wybudowane^{61,62}.

W 1503 roku rozpoczęto budowę, najważniejszego obiektu kompleksu monasterskiego, murowanej świątyni pod wezwaniem Zwiastowania NMP⁶³, prace budowlane zakończono zaś najprawdopodobniej w roku 1511^{64,65}.

W dziejach monasteru supraskiego XVI stulecie, to czas prężnego życia zakonnego wraz z szerokim rozwojem kulturalnym^{66,67,68,69}. Monaster supraski zyskał wówczas miano ośrodka kulturalnego o ogólnosłowiańskim znaczeniu. Ławra supraska stała się centrum myśli teologicznej Cerkwi prawosławnej. Mnisi, zmuszeni ówczesnymi realiami teologiczno-historycznymi, bronili dogmatów „wiary greckiej” jednocześnie pozostając otwarci na nowe nurty myśli filozoficznej. Znalazło to potwierdzenie między innymi w sztuce sakralnej⁷⁰, czego przykładem są freski cerkwi Zwiastowania NMP – często jednak rozpatrywane w oderwaniu od świątyni, zapewne z powodu obecnej lokalizacji w Muzeum Ikon. Za archimandrii Sergiusza Kimbara, grupa malarzy pod kierunkiem „Serbina Nektarego malara” ozdobiła wewnętrzne świątyni freskami. Łakoniczna wzmianka o wypłaceniu w 1557 roku należnej malarzowi sumy za pracę przy ikonostasie nie pozwala jednoznacznie określić autorstwa fresków⁷¹. Część badaczy^{72,73} utożsamia Nektariusza malującego w Supraślu z autorem znanego Typika-Ermini, czyli instrukcji jak wykonywać freski. Jeśli przyjąć takie założenie to autor fresków supraskich był nie tylko malarzem, ale i teoretykiem sztuki, którego zalecenia szeroko stosowano na Bałkanach.

Jak już wspomniano, monaster supraski spełniał szczególną rolę w życiu Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej. Bronił on ortodoksji nie poprzez izolację od nowych trendów religijnych i filozoficznych, lecz poprzez adopcję treści zgodnych z kanonami prawosławnymi i ostrą polemiką z dogmatami im przeciwnymi⁷⁴. Temu celowi podporządkowana została ikonograficzna wymowa wystroju cerkwi. Kompozycja fresków: sceny z życia Chrystusa, Marii, przedstawienia aniołów, apostołów, ewangelistów, proroków, męczenników i świętych ojców stanowiła uporządkowany cykl. Na przykład postać Chrystusa (Pankratora) umieszczona na sklepieniu centralnej kopuły nawiązuje do okresu przedmongolskiego i stanowi wierną kopię fresków cerkwi św. Zofii w Nowgorodzie z 1109 r.⁷⁵, umiejscowienie zaś symbolicznego wizerunku Ducha Świętego naprzeciwko Boga-Ojca ukazywało na naukę Cerkwi prawosławnej o pochodzeniu św. Ducha.

Cerkiew, w trakcie ponad czterystuletniego użytkowania, wielokrotnie zmieniała swój wizerunek. Archimandryta Mikołaj Dalmatow podaje, że jedna z ikon w ikonostasie przedstawiała widok świątyni z połowy XVII wieku. Opisując go podaje, że nie było jeszcze przedsionka, a helmy wież posiadały kształty bardziej łukowate (*łukowidnyje*)⁷⁶. Na podstawie źródeł historycznych⁷⁷, a także rysunków inwentaryzacji P. Pokryszkina z początku XX w.⁷⁸ analizując układ elementów konstrukcyjnych wieży głównej, można wyciągnąć wniosek, że została ona dobudowana w okresie późniejszym. Cerkiew pierwotnie nie posiadała przedsionka oraz tylnej dobudówki⁷⁹. W 1859 r. kształt kopuły został zmieniony z *cebulkowatych na spiczaste*⁸⁰. Wewnątrz cerkwi w 1664 r. umieszczono okazały, nowy, barokowy ikonostas, którego autorem był gdański snycerz i złotnik Andrzeja Modzelewski⁸¹. Niestety w XVIII w., zgodnie z duchem epoki, część supraskich fresków, do wysokości okien została zakryta rzeźbioną tabulatą⁸². W wieku XVIII w wieży północno-zachodniego narożnika cerkwi został zainstalowany duży, bijący zegar. W 1853 r. przez rozbudowę szatni przylegającej do prezbiterium cerkwi Zwiastowania NMP, uzyskano tzw. ciepłą

⁶¹ Kronika Ławry Supraskiej. Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 2.

⁶² Kochanowski W., Zespół architektoniczny w Supraślu, [w:] Rocznik Białostocki, t. IV, Białystok 1963, s. 358.

⁶³ Kronika Ławry Supraskiej. Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 3.

⁶⁴ Ibidem, s. 3-4.

⁶⁵ Dalmatow N., Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 43.

⁶⁶ Ibidem, s. 47-87.

⁶⁷ Mironowicz A., Życie monastyczne na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 6.

⁶⁸ Labynczew J. Ob odnom ważnom momentie w sud'bach bieloruskoj prawosławnoj kultury XVI stoletija w swjazi s istoriej supraskogo Błagowieszczenskogo Monastyrja, w: ELPIS r.II, z.2, Uniwersytet w Białymstoku, Katedra Teologii Prawosławnej, Białystok 2000, s. 160

⁶⁹ Rogow A., Suprasl' kak odin iz centrow kulturnych sbjazej Belorussii z drugimi clajbajskimi stranami, [w:] Sławbjane w epochu feodalizma, Moskwa 1978, s. 321-334.

⁷⁰ Mironowicz A., Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok 1991, s. 93-94.

⁷¹ Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 52.

⁷² Stawicki S., Czy Nektarij, autor Tipika był twórcą malowideł supraskich? [w:] Biuletyn Historii Sztuki, 1972, nr 1, s. 30-35; Stawicki S., Malowidła ściennie z dawnej cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu – problemy techniczne i technologiczne, Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego, Białystok 2004, s. 7-45.

⁷³ Petkovič S., Nektarije Srbin, slikar XVI v, [w:] Zbornik za likovne umetnosti, 1972, nr 8, s. 211-226 (tłumaczenie polskie: [w:] Rocznik Białostocki, 1991, nr 16, s. 293-319).

⁷⁴ Mironowicz A., Życie Monastyczne Na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 9-10.

⁷⁵ Rogow A., Freski Supraslja, [w:] Drewnierusskoje iskusstwo. Monumentalnaja žiwopis XI-XVII w.w., Moskwa 1980, s. 348-349.

⁷⁶ Dalmatow N., Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 141.

⁷⁷ Szyszko – Bohusz A.: Warowne Zabytki Architektury Kościelnej w Polsce i na Litwie, [w:] Sprawozdania Komisji Do Badania Historii Sztuki w Polsce, t.IX, Akademia Umiejętności, Kraków 1915, s.365.

⁷⁸ Pokryszkin P., Błagowieszczenskaja cerkow w Suprasl'skom Monastyre, [w:] Sbornik archieograficzeskich statiej podniesiennych grafu A. A. Bobrinskomu, Sankt Petersburg 1911.

⁷⁹ Mitrobedzki A., Uzgodnienie konsultacyjne, [w:] Kuźmienko J.: Zabytkowa cerkiew w Supraślu. Plan realizacyjny zagospodarowania terenu dla II-ego etapu budowy oraz projekt techniczny rekonstrukcji, Warszawa 1985; Kochanowski W.: Ruiny kościoła bazylikańskiego w Supraślu, P.P. Pracownice Konserwacji Zabytków, Dział Dokumentacji Naukowej, Warszawa 1958, s. 9.

⁸⁰ Makal W., Przed odrodzeniem Supraskiego Monasteru, Klasztor Męski Zwiastowania NMP, Supraśl 2003, s. 16.

⁸¹ Ścieżkami Prawosławia, Białostoczyzna, pod redakcją A. Radziukiewicz, POSRP, Białystok 1997, s. 153.

⁸² Dalmatow N., Suprasl'skij Błahowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 471.

cerkiew⁸³. W połowie XIX w. wyższe partie fresków pobielono wapnem⁸⁴. W 1887 r. ówczesny archimandryta Mikołaj Dalmatow przystąpił do odsłonięcia fresków. Dalsza część prac polegająca na zdjęciu boazerii i konserwacji fresków miała miejsce w 1910 r.⁸⁵

W drugiej połowie XIX i w pierwszych latach XX wieku przeprowadzono szereg prac remontowych, ponieważ stan techniczny świątyni był zły⁸⁶ i wymagał jak najszybszej interwencji konserwatorskiej. W 1919 roku władze lokalne zamknęły i opieczętowały cerkiew Zwiastowania NMP, a cały monaster przejęto na skarb państwa. W 1922 roku zakonnicy zostali usunięci z terenu monasteru⁸⁷, stan techniczny świątyni ulegał degradacji. Dopiero przed drugą wojną światową wykonano powierzchowne remonty dachu⁸⁸. W 1939 roku miała miejsce gruntowna konserwacja ikonostasu⁸⁹. Po zajęciu przez Armię Czerwoną terenów Białostoczczyzny w cerkwi sowieci urządzili warsztaty mechaniczne niszcząc ikonostas. W znacznym stopniu zostaje uszkodzona więźba dachowa nad prezbiterium i zdjęte zostają krzyże.⁹⁰ Po wojnie radziecko-niemieckiej okupacyjne władze udostępniły prawosławnym klasztor, co pozwoliło na powrót do Supraśla mnichów. Odradzające się życie monastyczne zostało przerwane 21 lipca 1944 roku, kiedy to wycofujący się hitlerowcy wysadzili w powietrze budynek cerkwi Zwiastowania NMP⁹¹. Ze świątyni pozostały jedynie fundamenty i fragmenty przyziemia.

Wokół cerkwi Zwiastowania NMP od momentu jej wybudowania, cały czas funkcjonował zespół budynków, będący siedzibą monasteru. Literatura dotycząca dziejów monasteru, mimo wielkiej ilości pozycji, pozostawia jednak sporo niejasności w sprawie ustalenia chronologii poszczególnych etapów powstania założenia architektonicznego. Skupia się ona na wnikliwej analizie architektury obronnej cerkwi Zwiastowania NMP oraz przedstawia działalność i aspekty monasteru jako ośrodka religijnego, prawie zupełnie pomija informacje dotyczące pozostałych budowli w zespole klasztornym⁹². Najwięcej informacji znajdujemy na temat pierwszej, wybudowanej w 1501 roku, cerkwi, dalej informacje na temat budynków i innych świątyń monasteru są lakoniczne lub znajdujemy je w sposób pośredni^{93,94,95,96}.

Pierwszą wzmiankę o innych obiektach, niż cerkwie św. Jana Teologa i Zwiastowania NMP, znajdujemy w kontrakcie z 1545 roku na wymurowanie min. refektarza, cerkwi i kuchni⁹⁷. Zapewne wcześniej na terenie monasteru istniały obiekty drewniane, które jednak uległy zniszczeniu, bądź zostały zastąpione przez budowle murowane. W źródłach historycznych znajdujemy też, informacje o wybudowaniu w latach 1532-1557 katakumb składających się z 132 nisz, wraz z znajdującą się nad nimi cerkwią Zmartwychwstania Chrystusa^{98,99}. Świątynia ta, wykonana z pruskiego muru, ze względu na zły stan techniczny została rozebrana w latach 70-tych XIX stulecia¹⁰⁰.

Kolejną informację o stanie zabudowań monasterskich przekazuje archimandryta Dalmatow, na podstawie wykonanej w latach 1636-1643 ikony św. Jana Teologa umieszczonej w ikonostasie cerkwi Zwiastowania NMP: *Korpusow bratskich widno dwa*.¹⁰¹ Wiadomo też, że w końcu pierwszej połowy XVII wieku spłonęła drewniana cerkiew św. Jana Teologa¹⁰² o której wiadomo, że istniała jeszcze w 1557 roku, a nie ma już jej na przedmiotowej ikonie.

W latach 1695-1697 w zachodniej części kompleksu monasterskiego wybudowano murowaną dzwonnice, która spłonęła w 1702 r.¹⁰³. Podjęta wkrótce odbudowa trwała do połowy XVIII w., jednak brak jest ścisłej daty jej ukończenia¹⁰⁴.

Źródła historyczne za początek prac budowlanych nowego, dużego murowanego korpusu po południowej stronie zespołu, podają rok 1755¹⁰⁵. Należy jednak poddać tę datę pod wątpliwość, ponieważ prace konserwatorskie prowadzone pod nadzorem autora artykułu w roku 2004, odsłoniły na poziomie parteru kamień z wrytą datą: 1753 rok.

Zamieszczony przez archimandrytę Dalmatowa inwentarz klasztoru z roku 1764, wymienia wszystkie obiekty składające się obecnie na zespół klasztorny¹⁰⁶ (wyjątkiem jest murowana cerkiew p.w. św. Jana Teologa, która wzniesiona została w roku 1889¹⁰⁷). Na tej podstawie wnioskować można, że wszystkie obiekty mieszkalne wchodzące w skład obecnego

⁸³ op. cit. s. 324.

⁸⁴ Hościłowicz J., Freski z Supraśla, Muzeum Okręgowe W Białymstoku, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1977.

⁸⁵ Pokryszkin P., Błagowieszczenskaja cerkew w Suprasl'skom Monastyre. [w:] Sbornik archieograficznych statiej podniesiennych grafu A.A. Bobrinskomu, Sankt Petersburg 1911, s. 222-237.

⁸⁶ Dalmatow N., Suprasl'skij Błagowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 389,424,426.

⁸⁷ Mironowicz A., Życie Monastyczne Na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 29.

⁸⁸ Kochanowski W., Ruiny kościoła bazylińskiego w Supraślu, P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków, Dział Dokumentacji Naukowej, Warszawa 1958, s. 10.

⁸⁹ Ibidem, s. 24.

⁹⁰ Ibidem, s. 10-11, 24.

⁹¹ Mironowicz A., Życie Monastyczne Na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 29.

⁹² Piłaszewicz Z., Zespół poklasztorny o.o. bazyliźnów. Dokumentacja historyczno – architektoniczna (pałac archimandrytów, budynki klasztorne), P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie, Pracownia Dokumentacji Naukowo – Historycznej, Białystok 1974, s. 5.

⁹³ Dalmatow N., Suprasl'skij Błagowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 46

⁹⁴ Ibidem, s. 40.

⁹⁵ Kronika Ławry Supraslskiej. Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 2.

⁹⁶ Kochanowski W., Zespół architektoniczny w Supraślu, [w:] Rocznik Białostocki, t. IV, Białystok 1963, s. 358.

⁹⁷ Kronika Ławry Supraslskiej. Archieograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 47-48.

⁹⁸ Ibidem, s. 53.

⁹⁹ Dalmatow N., Suprasl'skij Błagowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 46.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 63.

¹⁰¹ Ibidem, s. 141.

¹⁰² Ibidem, s. 46.

¹⁰³ Ibidem, s. 310-311.

¹⁰⁴ Piłaszewicz Z., Zespół poklasztorny o.o. bazyliźnów (brama, kaplica, refektarz). Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich w latach 1969-1972, P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie, Pracownia Dokumentacji Naukowo – Historycznej, Białystok 1972, s. 4.

¹⁰⁵ Dalmatow N., Suprasl'skij Błagowieszczenskij Monastyr, Sinodalnaja Tipografija, Sankt Petersburg 1892, s. 264.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 563-570.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 437.

zespołu klasztornego, powstały prawdopodobnie w XVIII wieku, w latach 1708-1764¹⁰⁸. Późniejsze zaś prace budowlane, polegały jedynie na ich remontach i adaptacji do doraźnych potrzeb.

W latach po powojennych w jednej z cerkwi supraskiego kompleksu zabudowań funkcjonowała parafia prawosławna¹⁰⁹. Mnisi ponownie do Supraśla powrócili w 1984 r., po czym nastąpiło powolne odrodzenie monasteru. Wyraznym znakiem tego odrodzenia było przybycie do Supraśla w 1987 r., po upływie bez mała 400 lat, patriarchy konstantynopolińskiego Dymitra I¹¹⁰ (w 1589 r. monaster gościł patriarchę konstantynopolińskiego Jeremiasza II¹¹¹). W następnych latach klasztor odwiedzali kolejni patriarchowie: patriarcha konstantynopoliński Bartłomiej, aleksandryjski Piotr VII, serbski Paweł, rumuński Teoktyst, oraz zwierzchnicy Kościołów prawosławnych: Greckiego – Chrystodoulos, Albańskiego – Anastazy, Amerykańskiego – Herman, Fińskiego – Paweł i Leo, oraz wielu metropolitów, arcybiskupów i biskupów¹¹². Ranga monasteru jako ośrodka religijnego i kulturalnego rośnie, wraz z tym wzrostem szczególnego tempa nabierają prace konserwatorsko-budowlane.

Prace konserwatorsko-budowlane zespołu monasterskiego

Działania wojenne doprowadziły niemal do całkowitego zniszczenia cerkwi Zwiastowania NMP, z której w wyniku wysadzenia pozostały fundamenty i jedynie niewielkie fragmenty części przyziemia. W mniejszym stopniu zniszczeniu uległy budynki otaczające cerkiew – detonacja ładunku wybuchowego w cerkwi i powstała w jej wyniku fala uderzeniowa, uszkodziła większość dachów i część murów wyższych kondygnacji, pozostawiając dużą część murów przyziemia w dobrym stanie. Ze względu więc na różny charakter odbudowy ze zniszczeń wojennych kompleksu monasterskiego: rekonstrukcji cerkwi i rewaloryzacji budynków – objekty te w dalszej części pracy zostaną opisane oddzielnie.

Prace i problemy rekonstrukcji cerkwi Zwiastowania NMP

Pierwsze powojenne prace konserwatorskie rozpoczęto jeszcze w 1945 r. Z ruin murów cerkwi odcięto zachowane resztki fresków, zabezpieczając w ten sposób 33 fragmenty. W latach 1956-60 zabezpieczono mury świątyni w formie *trwałej ruiny*¹¹³. Za początek powojennej rekonstrukcji cerkwi należy jednak uznać rok 1984¹¹⁴, gdy wmurowano kamień węgielny.

Przed przystąpieniem do prac rekonstrukcji przeprowadzono dogłębne studium nad odbudowywaną świątynią. Szereg zmian obrazu cerkwi na przestrzeni ponad czterystuletniej historii, wymagał dogłębnej analizy wizerunku, na którym należało oprzeć rekonstrukcję. Szczególnym aspektem tej analizy było zapewnienie takiej formy cerkwi, przy zachowaniu jej historycznego obrazu, aby mogła stanowić *duchowe serce* odradzającego się wówczas w tym miejscu prawosławnego monasteru. Najlepiej udokumentowanym jest jej widok z XX w. Jednak liczne zmiany, przede wszystkim wnętrza, poczynione w okresie przyłączenia klasztoru do Kościoła unickiego (1635-1839)¹¹⁵, odsunęły funkcję świątyni od funkcji cerkwi prawosławnego monasteru. Jednocześnie zaplanowano przywrócenie pierwotnego umieszczenia w świątyni słynnych już fresków. Mając na względzie przedstawione argumenty, oparcie rekonstrukcji na dwudziestowiecznym obrazie wydawało się niepraktyczne. Ze względu na powyższe, postanowiono odtworzyć świątynię w pierwotnej jej formie, a więc z początku XVI w.¹¹⁶ Jednak brak, jak już wspomnieliśmy, wystarczających materiałów źródłowych nie pozwalał na to w pełni. W rezultacie projekt rekonstrukcji, został oparty na bogatej bazie materiałów historyczno-ikonograficznych z XIX i XX wieku, z podkreśleniem ściśle obronnego charakteru budowli. Zrezygnowano z późniejszego przedsionka i tylnej dobudówki oraz zachowano pierwotne ukształtowanie elewacji z wprowadzeniem niezbędnych modyfikacji w zakresie konstrukcji i fizyki budowli¹¹⁷.

W pierwszym etapie prac w rekonstruowanej cerkwi przystąpiono do wykonania, na istniejących fundamentach, ław żelbetowych. Następnie wzniesiono na nich żelbetowo-betonowe ściany piwnic, licowane cyklopami granitowymi z zewnątrz, przywracającymi wygląd, charakter i lico pierwotnej ściany fundamentowej obiektu. Ściany piwnic przykryto stropami żelbetowymi związanymi wieńcem¹¹⁸. Wokół obiektu wykonano drenaż¹¹⁹. Przed przystąpieniem do wzniesienia części nadziemnej przeprowadzone zostały studia zabytkowych detali budowlanych (m.in. układu cegieł, kształtek, ich zestawów w obramieniach, gzymsach, wspornikach itp.)¹²⁰. Ściany zewnętrzne cerkwi wykonane zostały z cegły klinkierowej formatu gotyckiego, obramowanie okien i drzwi zaś z cegły fasonowej z betonu. Niewidoczne części muru wzniesione zostały z dostępnej cegły, odpowiadającej wymaganej klasie nośności¹²¹.

Unikalnymi elementami konstrukcyjnymi rekonstruowanej cerkwi są jej sklepienia: kryształowe i kolebkowe w zachodniej części świątyni, klasztorne nad ołtarzem oraz kolebkowe z lunetami nad chórem. Szczególnie trudnym elementem była

¹⁰⁸ Piłaszewicz Z., Zespół poklasztorny o.o. bazyliżnów. Dokumentacja historyczno – architektoniczna (Pałac Archimandrytów, budynki klasztorne), P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie, Pracownia Dokumentacji Naukowo – Historycznej, Białystok 1974, s. 31.

¹⁰⁹ Makal W., Przed Odrodzeniem Supraskiego Monasteru, Klasztor Męski Zwiastowania NMP, Supraśl 2003.

¹¹⁰ Metropolita Sawa (Hrycuniak), Supraski Monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach Prawosławia: tytułem wprowadzenia, [w:] Z dziejów supraskiego monasteru..., dz. cyt., s. 14.

¹¹¹ Kronika Ławry Supraskiej. Archeograficzeskij sbornik dokumentow, odnosiaszczichsia k istorii Siewier-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga, t. IX, Wilno 1870, s. 88.

¹¹² Metropolita Sawa (Hrycuniak), Supraski Monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach Prawosławia: tytułem wprowadzenia, [w:] Z dziejów supraskiego monasteru..., dz. cyt., s. 14.

¹¹³ Piłaszewicz Z., Zespół poklasztorny o.o. bazyliżnów. Dokumentacja historyczno – architektoniczna (Pałac Archimandrytów, budynki klasztorne), P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie, Pracownia Dokumentacji Naukowo – Historycznej, Białystok 1974, s. 20.

¹¹⁴ Kronika Parafii Zakonnej Zwiastowania NMP i św. Jana Teologa w Supraślu.

¹¹⁵ Mironowicz A., Życie monastyczne na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 26-28.

¹¹⁶ komunikat prywatny ówczesnego przeora klasztoru archimandryty Mirona (późniejszy abp gen. Miron arcybiskup hajnowski i Prawosławny Ordynariusz Wojska Polskiego) przekazany autorowi artykułu w 1996 roku.

¹¹⁷ Mitrobedzki A., Uzgodnienie konsultacyjne, [w:] Kuźmienko J., Zabytkowa cerkiew w Supraślu. Plan realizacyjny zagospodarowania terenu dla II-ego etapu budowy oraz projekt techniczny rekonstrukcji, Warszawa 1985.

¹¹⁸ Balasz M., Plan realizacyjny zagospodarowania terenu i projekt techniczny rekonstrukcji obiektu, Białystok 1993, s. 1.

¹¹⁹ Steckiewicz R., Sawicki M., Ekspertyza techniczna dotycząca części podziemnej odbudowywanej cerkwi w Supraślu, Białystok 1985, s. 5.

¹²⁰ Mitrobedzki A., Uzgodnienie konsultacyjne, [w:] Kuźmienko J., Zabytkowa cerkiew w Supraślu. Plan realizacyjny zagospodarowania terenu dla II-ego etapu budowy oraz projekt techniczny rekonstrukcji, Warszawa 1985.

¹²¹ Balasz M., Plan realizacyjny zagospodarowania terenu i projekt techniczny rekonstrukcji obiektu, Białystok 1993, s. 2.

realizacja oraz analiza przestrzennej konstrukcji gotyckiego – najbardziej efektownego – sklepienia gwiazdowego¹²². Pierwsze ze sklepień – nad częścią ołtarzową – wykonano w 1989 roku, ostatnie zaś wymurowano w roku 1995¹²³.

Kolejnymi istotnymi elementami cerkwi są jej narożne baszty, centralna wieża i kopuły. Baszty wykonano całkowicie przy użyciu cegły klinkierowej, wieżę główną stanowi zaś wypełniony cegłą szkielet żelbetowy oparty na żelbetowych filarach nawy głównej (z zewnątrz obmurowanych cegłą). Kopuły wykonano jako żelbetowe nieznacznie zmieniając ich profil w celu przywrócenia „cebulkowatego” kształtu. Podjęto także decyzję o umieszczeniu na kopułach ośmioramiennych – prawosławnych – krzyży, chociaż źródła historyczne wskazywały na występowanie w tych miejscach krzyży czteroramienne, tak zwanych „greckich”. Decyzja ta została podjęta na prośbę mnichów, a podyktowana była obecnym położeniem cerkwi w miejscu występowania świątyń dwu obrządków – prawosławnego oraz rzymskokatolickiego – i potrzebie wizualnego zaznaczenia przynależności świątyni¹²⁴. W 2003 roku zakończono zasadnicze prace rekonstrukcji bryły cerkwi.

W roku 2007 przystąpiono do badań źródeł historycznych, prac przygotowawczych i projektowych przed przystąpieniem do rekonstrukcji wnętrza cerkwi. Postanowiono całkowicie odtworzyć freski oraz wykonać prosty – w stylu bałkańskim – ikonostas, rezygnując z późniejszego, barkowego. Zapewne ta druga decyzja spotka się dużą polemiką, ponieważ pochodzący z 1664 roku ikonostas jest dobrze udokumentowany fotograficznie i jego odtworzenie nie sprawiłoby większych trudności, jednak charakter tego ikonostasu nie komponował się z freskami, zasłaniał ich część i najprawdopodobniej dalece odbiegał od umieszczonego w cerkwi pierwotnie w XVI wieku. Dodatkowo wykonany on został już w okresie przynależności klasztoru do Kościoła unickiego i zawierał elementy, które definiują tamten kościół, a nie Kościół prawosławny. Widać więc, że zaprojektowanie nowego ikonostasu stanowi duże wyzwanie, gdyż z jednej strony znamy program ikon – ten dokładnie określają kanony Cerkwi prawosławnej – z drugiej jednak strony obecny stan wiedzy historycznej jest ubogi i dalsze badania wymagają dokonania kolejny kwerend i analiz.

Równie trudnym, chociaż o wiele lepiej udokumentowanym, elementem rekonstrukcji wnętrza cerkwi będzie odtworzenie fresków. Ten temat jednak jest szeroko opisany w licznych pracach badawczych i tak tematykę supraskich szali J. Uścińowicz¹²⁵, A. Siemaszko^{126, 127}, S. Stawicki¹²⁸, S. Petković¹²⁹, A. Mironowicz^{130, 131, 132}, J. Kotańska¹³³, A. Rogow¹³⁴, J. Hościłowicz¹³⁵, oraz, w kontekście rekonstrukcji cerkwi Zwiastowania NMP i rewaloryzacji pozostałych budynków zespołu monasterskiego, A. Musiuk^{136, 137}.

Prace i problemy rewaloryzacji budynków monasterskich

Poczynając od drugiej połowy XIX wieku zakon był systematycznie rugowany z budynków klasztornych, najpierw utracił Pałac Archimandrytów, następnie część budynków skrzydła południowego, aż do całkowitego opuszczenia przez mnichów klasztornych murów w 1915 roku. Następowo powolne oddalanie funkcji monasterskich zabudowań od ich pierwotnego przeznaczenia. Dodatkowo liczne prace adaptacyjne pozbawiły obiekty oryginalnych detali architektonicznych.¹³⁸ II wojna światowa dopełniła dzieła zniszczenia pozostawiając budynki w ruinie.

Pierwsze powojenne prace związane z kompleksem monasterskim rozpoczęto w 1945 roku odgruzowując teren, po czym rozpoczęto odbudowę i adaptację budynków dla potrzeb ulokowanej w nich szkoły¹³⁹. W okresie powojennym wykonano konserwację z częściową rekonstrukcją wystroju malarskiego i sztukatorskiego kaplicy oraz refektarza Pałacu Archi-

¹²² Rogala T., Malesza M., Syczewski M., Rekonstrukcja sklepień gwiazdowych w cerkwi Zwiastowania w Supraślu, [w:] Budownictwo sakralne '96, Politechnika Białostocka, Białystok 1996; Rogala T., Malesza M., Miedziałowski Cz., Bielawiec S., Malesza J., Analiza statyczna gotyckiego sklepienia typu gwiazdowego, [w:] Budownictwo sakralne i monumentalne '2000, Politechnika Białostocka, Białystok 2000, s. 239-248.

¹²³ Kronika Parafii Zakonnej Zwiastowania NMP i św. Jana Teologa w Supraślu, t. I.

¹²⁴ komunikat prywatny ówczesnego przeora klasztoru archimandryty Mirona (późniejszy abp gen. Miron arcybiskup hajnowski i Prawosławny Ordynariusz Wojska Polskiego) przekazany autorowi artykułu w 1996 roku

¹²⁵ Uścińowicz J., O przenikaniu wartości w architekturze sakralnej pogranicza, [w:] Architektura kultur lokalnych pogranicza. Pogranicze Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy, Politechniki Białostockiej, Białystok 2006, s. 250.

¹²⁶ Siemaszko A., Malowidła ściennie cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Rekonstrukcja programu ikonograficznego, [w:] Prace z Historii Sztuki, 1995, nr 21, s. 14-63.

¹²⁷ Siemaszko A., Rekonstrukcja programu ikonograficznego cerkwi Zwiastowania Monasteru Supraskiego, [w:] Z dziejów supraskiego monasteru. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej „Supraski Monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach państwa, Supraśl-Białystok 2005, s. 165-176.

¹²⁸ Stawicki S., Malowidła ściennie z dawnej cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu – problemy techniczne i technologiczne, [w:] Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego. Białystok 2004. s. 7-43.

¹²⁹ Petković S., Srpska umetnost u XVI i XVII veku, Beograd 1995. s. 255-282.

¹³⁰ Mironowicz A., Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok 1991, s. 92.

¹³¹ Mironowicz A., Życie monastyczne na Podlasiu, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 1998, s. 11-14.

¹³² Mironowicz A. Prawosłajnaja Belarus, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 2009.

¹³³ Kotańska J., Bizantyjskie freski z cerkwi Zwiastowania w Supraślu, [w:] Roczniki Humanistyczne, Lublin 1986, t. XXXIV, z. 4, s. 33-46.

¹³⁴ Rogow A., Freski Suprasłja, [w:] Drewnianuskoje iskusstwo. Monumentalnaja žiwopis' XI-XVII w.w., Moskwa 1980, s. 345-371

¹³⁵ Hościłowicz J., Freski z Supraśla, Muzeum Okręgowe W Białymstoku, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1977.

¹³⁶ Musiuk A., Zagadnienia rekonstrukcji i rewaloryzacji zabytkowych obiektów monasteru supraskiego w czasach współczesnych, [w:] Z dziejów supraskiego monasteru..., dz. cyt., s. 177-187.

¹³⁷ Musiuk A., Problemy rekonstrukcji cerkwi monastycznej w Supraślu, [w:] Architektura kultur lokalnych pogranicza. Pogranicze Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Politechniki Białostockiej, Białystok 2006, s. 145-149.

¹³⁸ Kaczyński J., Rewaloryzacja zespołu monasteru prawosławnego w Supraślu i adaptacja na potrzeby Klasztoru Męskiego Zwiastowania NMP oraz funkcji towarzyszących. Koncepcja Architektury i Układu Funkcjonalnego, Pracownia Projektowa „Kaczyński i Spółka”, Białystok 1999, s.6.

¹³⁹ Kochanowski W., Zespół architektoniczny w Supraślu, [w:] Rocznik Białostocki, t. IV, Białystok 1963, s. 389.

mandrytów. W ramach adaptacji na potrzeby stacji harcerskiej w latach 1957-59 oraz 1969-72 prowadzono prace konserwatorskie dzwonnicy¹⁴⁰. Zaznaczyć tu jednak należy, że wiele z tych prac, co prawda przywróciło właściwy stan techniczny budynków, jednak nie miało nic wspólnego z pracami konserwatorskimi i doprowadziło do bezpowrotnej utraty wielu detali i elementów pierwotnego stanu.

Przywrócenie w obiektach klasztoru, prawosławnego życia zakonnego w połowie lat 80-tych minionego stulecia, wymogło zmianę funkcji obiektów i pozwoliło na rozpoczęcie przywracania budynkom pierwotnej ich formy, zarówno funkcjonalnej jak i architektonicznej. Ten stan trwa do dzisiaj. Jego długi, już ponad dwudziestoletni, okres wynika z szeregu przyczyn. Pierwszą przyczyną był skomplikowany stan prawny obiektów związany z prawami właścicielskimi. Kolejną przyczyną są potrzebne do przeprowadzenia prac konserwatorsko-budowlanych olbrzymie nakłady finansowe, które są trudne do udźwignięcia przez odradzającą się wspólnotę monastyczną. Szczególny problem dotyczy też obiektów monasteru z niewystarczającymi lub sprzecznymi materiałami źródłowymi. Dodatkowo liczne zmiany funkcji i wyglądu na przestrzeni czasu, utrudniały przyjęcie programu prac konserwatorskich.

W trakcie prac rewaloryzacji pojawiły się też problemy czysto techniczne, i tak największym z nich okazał się brak izolacji poziomych fundamentów, powodujący podciąganie kapilarne wody w murach, w wyniku którego dochodziło do powstawania wysoleń na murach przyziemia, dochodzących nawet do wysokości 3 metrów. Dodatkowo stwierdzono brak drenaży wokół fundamentów, co w połączeniu z gliniastym podłożem, powodował w okresie jesiennych deszczy i wiosennych roztopów wysoki wzrost wilgotności murów. Innym problemem, z którym spotkano się w trakcie prac konserwatorsko-budowlanych była niejednorodność materiałów, z których wykonano obiekt – wynikała ona przede wszystkim z powojennych napraw, gdzie oryginalne materiały historyczne uzupełniano współczesną dla ówczesnego czasu substancją budowlaną. Inną przyczyną takiego stanu były liczne przebudowy obiektów na przestrzeni wieków, a także, nie zawsze prawidłowy, sposób naprawy substancji budowlanej. Kolejnym problemem okazał się sam materiał budowlany pochodzący z przed wieków. Cegły wykorzystane do budowy budynków były wypalane w licznych cegielniach znajdujących się wokół monasteru – świadczą o tym informacje mieszkańców Supraśla oraz terenów przyległych o odnajdywaniu, najczęściej podczas kopaniu studni, pozostałości palenisk takich niewielkich cegielni. Efektem tego jest dość duża różnorodność i jakość cegły. Dodatkowym problemem jest oparta na wapnie spoina murów, która obecnie charakteryzuje się niskimi parametrami technicznymi: jej nośność jest niewielka, a w wielu miejscach po odsłonięciu tynków spoina ta się wysypuje. Problemem, są też przemieszania elementów konstrukcyjnych budynków, gdzie w wielu miejscach pierwotne łuki i sklepienia zastąpiono, odpowiednio belkami i stropami. Jest to szczególnie uciążliwe w projektowanych fragmentach obiektu dla których zwiększa się ciężar użytkowy – np. magazyny biblioteczne – gdzie analiza konstrukcyjna wymaga zastosowania zaawansowanych technik obliczeniowych. Kolejnym problemem są liczne pęknięcia substancji budowlanej. Powstają one najczęściej z przyczyn konstrukcyjnych w miejscach łączenia pierwotnych i późniejszych elementów konstrukcyjnych oraz w wyniku osiadania fundamentów na skutek zmieniających się warunków wodnych i zmiany wielkości obciążeń. Inną przyczyną pęknięć są różne charakterystyki fizyczne sąsiadujących ze sobą substancji budowlanych, co nie jest już groźne od strony konstrukcyjnej, jednak sprawia duży problem w trakcie prac konserwatorskich.

Poczynając przede wszystkim od 1996 roku, a więc od momentu ostatecznego przekazania budynków monasterskich klasztorowi, prace konserwatorsko-budowlane doprowadziły do odrestaurowania wszystkich dachów i elewacji budynku.

Większość dachów jest przykryta dachówką ceramiczną (tylko niewielka część dachów otrzymała pokrycie z blachy dachówkowej, jednak jest to stan doraźny i za kilka lat ten fragment pokrycia zostanie zamieniony na pokrycie dachówką ceramiczną). W przypadku ścian zewnętrznych odkopano i wzmocniono wszystkie fundamenty – większość z tych fundamentów okazała się kamienna. Osuszono mury i wykonano blokadę przeciwwilgociową metodą iniekcji ciśnieniowej, a naprawę tynków oparto na systemie tynków renowacyjnych WTA oraz na tynkach wapiennych wykonanych na bazie wapna trasowanego. W przypadku stolarki okiennej i drzwiowej zachowano jej historyczny rysunek, dostosowując ją jedynie do współczesnych wymagań cieplnych. Wnętrze budynków klasztornych jest obecnie odrestaurowane jedynie w niewielkim stopniu, jednak trwające prace projektowe oraz uzyskana przez monaster dotacja zapowiadając szybkie przystąpienie do kompleksowych prac.

Wnioski

Tematyka XVI-wiecznych świątyń styku pogranicza Polski, Białorusi i Ukrainy obecnie jest często podejmowana w pracach naukowych, brakuje jednak spójnego zestawienia wiedzy i przenoszenia doświadczeń oraz wniosków pomiędzy poszczególnymi obiektami. Z punktu widzenia prac konserwatorskich przedmiotowych obiektów, takie wspólne korzystanie z wiedzy wydaje się zjawiskiem pożądanym, a zakres wiedzy uzyskany z analizy zespołu monasteru w Supraślu może stanowić punkt wyjściowy do przeprowadzenia analizy w szerokim zakresie obejmującym wszystkie obiekty tego typu.

Trwające obecnie prace rekonstrukcji oraz rewaloryzacji zabytkowych obiektów Klasztoru Męskiego NMP w Supraślu połączone są z szerokimi badaniami historycznymi, architektonicznymi, budowlanymi i teologicznymi. Szczególnie są zaawansowane badania związane z cerkwią Zwiastowania NMP, która, z jednej strony, jest obiektem wyjątkowo cennym w aspekcie historycznymi i architektonicznym, z drugiej jednak wchodzącym w zespół kilku innych świątyń podobnego typu. Już podczas studiowania pierwotnego obrazu cerkwi Zwiastowania NMP oparto się na analizie porównawczej z innymi obiektami tej grupy, które uległy znacznie mniejszej przebudowie niż obiekt w Supraślu – są to obronne cerkwie w Synkowic-

¹⁴⁰ Piłaszewicz Z., Zespół poklasztorny o.o. bazyliżnów. Dokumentacja historyczno – architektoniczna (Pałac Archimandrytów, budynki klasztorne), P.P. Pracownia Konserwacji Zabytków Oddział w Warszawie, Pracownia Dokumentacji Naukowo – Historycznej, Białystok 1974, s. 20.

zach oraz w Murawancy¹⁴¹. Jest to więc świetny przykład wskazujący na potrzebę wspólnych badań świątyń o charakterze obronnym wzniesionych w XVI wieku, a znajdujących się na szeroko zakrojonym terenie wokół rzeki Bug**.

Podsumowanie:

Cerkiew Zwiastowania NMP w Supraślu, cerkiew Narodzenia NMP w Murowance, cerkiew św. Archanioła Michała w Synkowiczach oraz kościół Świętego Ducha w Kodniu stanowią grupę najważniejszych świątyń wybudowanych w XVI wieku na styku Polski, Białorusi i Ukrainy. Kościoły te posiadają liczne podobieństwa. W pracy zaproponowano dokonanie wspólnej analizy tych obiektów pod względem architektonicznym, historycznym, budowlanym, teologicznym. W pracy zaproponowano klasztor w Supraślu z cerkwią Zwiastowania NMP, jako obiekt wiodący w tej analizie. W pracy opisano prace konserwatorskie trwające w tym klasztorze.

УДК 94(476.7)

Босак В.Н.

ИЗ ИСТОРИИ БЕЛОВЕЖСКОЙ ПУЩИ

На западе Республики Беларусь расположен уникальный уголок природы – Беловежская пуца, в настоящее время имеющая статус национального парка. История этого древнего леса, тесно связанная с богатейшими охотничьими угодьями, с обитающим в его чащах реликтовым видом – зубром, уходит в глубину веков, обросла многими легендами.

1000 лет назад Беловежскую пуцу населяли:

- северную (наибольшую ее часть) – ятвяги;
- юго-западную – наревляне;
- юго-восточную – дреговичи.

Климат в те времена отличался большей влажностью, чем нынешний, ландшафты представляли собой сплошные массивы леса от Балтики до Буга, с обилием болот. Территория Пуци, в отличие от окружающей местности, не затоплялась половодьями, занимая возвышенность, составляющую водораздел Немана, Буга и Припяти.

Первые летописные упоминания о Пуце можно отнести ко временам правления киевского князя Владимира, который положил начало непрерывным войнам, закончившимся в конце XIII века полным истреблением ятвягов. На местах вырубленных лесов князь селил своих людей – так появились первые поселения Бельск и Мельник. Обороняясь от ятвягов и литовцев, русские князья стали строить города вокруг Пуци: Берест, Слоним, Дрогичин, Гродно. Новые города, как тогда было принято, укреплялись сторожевыми башнями – вежами [1, 2].

В XIII веке – наиболее драматичном для коренного населения Пуци – постоянные войны славян с поляками и мазовшанами, тевтонским орденом. Пользуясь смутой военного времени, среди мелких литовских племен выделился и объединил их под свое начало Миндовг. Впоследствии он, Даниил Романович (князь Владимир-Волынский) и поляки вкупе истребили ятвягов.

На рубеже XIII-XIV вв. князь Владимир Василькович Волынский основал в лесистой местности при слиянии рек Лесны и Белой город Каменец (по одной из легенд, вежа у него была якобы белой). До XVII в. Пуца называлась Беловежско-Каменецкой, и только затем – Беловежской [1, 3].

В течение двух веков – XIII и XIV – в Пуце господствовали литовские князья. На то время Пуца занимала пространство почти в 20 кв. верст, что значительно больше нынешней ее территории. До наших дней дошли упоминания о грандиозных охотах князя Ягайло, впоследствии взошедшего на польский престол. Традиционно, перед военными походами в лесах Пуци шла заготовка провианта для войска.

Пуца всегда являлась собственностью князя, и только князьям принадлежало право охоты на крупного зверя. От литовских князей право охоты последовательно перешло к польским королям и к русским императорам, затем – к коммунистическим вождям. Правители вводили и порядок в свои охоты. Так, при русских князьях возник служебный персонал ловчих (т.н. ловчий наряд).

При польских королях охота перестала быть первой необходимостью, превратилась в привилегированную забаву. Потомок Ягайло – Сигизмунд I Старый в местечке Наревк основал охотничий дом с флигелями. За охотничьими угодьями установили надзор. В Пуце поселили стражу из 277 семейств стрелков. Сигизмунд издал первый закон об охране лесов и охоты (27 февраля 1538 г.) – лесной устав, который был издан на славянском языке. 1-я статья данного закона утверждала должности лесничих, 2-я – воспрещала рубку в казенных лесах без разрешительного билета за подписью короля.

В XVI в. ввиду незаинтересованности королевской династии в охоте произошла массовая раздача Беловежских лесов польской и литовской шляхте, вследствие чего значительно сократилась площадь Пуци. Во времена правления Сигизмунда-Августа Григорий Волович осуществил инвентаризацию королевских угодий, в т.ч. и Беловежской пуци. Спустя 10 лет, по инициативе приближенного к королю Петра Фальчевского, в лесах Пуци поставили 4 железодепательных, огромный поташный и ряд смолокуренных заводов, нанеся Пуце колоссальный вред. Сле-

¹⁴¹ Gistorija Belaruskogo Mastactwa, t.1, "Nawuka I Technika", Mińsk 1987, s. 157-163.

**Niniejsza praca jest efektem badań realizowanych na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej w ramach badań własnych W/WA/2/2010.